

Erzsébetváros szociálgeográfiai vizsgálata I.

MICHALKÓ GÁBOR¹

Bevezető

Erzsébetváros (Budapest VII. kerülete) a pesti polgárnak a szürke, omladozó bérházakat, a szűk utcákat, az aládúcolt gangok sivárságát, s az ablakokban könyöklő, hitevesztett idős emberek ezreit jelenti. Az elélnk táruló kép lehangoló, a helyzet szinte reménytelen. De valóban csendes kárhozatra ítélvt városrész Erzsébetváros? Ne lenne megoldás?

Tanulmányomban erre a kérdésre keresem a választ a szociálgeográfia vizsgálati módszerével, amelynek célja a településkörnyezet kialakulása, fejlődése és jelenlegi tértagozódása, valamint a helyi társadalom sajátos térszerkezete között fennálló összefüggések keresése, ill. a különböző társadalmi csoportok és a települési funkciók közötti térbeli kapcsolatok vizsgálata.

Tanulmányomban történetiségében, a városrész kialakulásától napjainkig igyekszem bemutatni Erzsébetváros társadalomföldrajzi képét. Munkám szociálgeográfiai jellegét az adja, hogy elsősorban az 1880 és 1990 között megtartott népszámlálások gazdag adatbázisára támaszkodik, valamint az Erzsébetvárosról a század eleje óta megjelent újságcikkekre, személyes terepbejárásra és helyismeretre épül, nem mellőzve a társtudományok ide vonatkozó kutatási eredményeinek felhasználását sem.

E. SAARINEN (1979) a nagyvárosokra vonatkozóan a következő gondolatokat fogalmazta meg: „Az ember testi és szellemi fejlődése nagymértékben annak a környezetnek a függvénye, amelyben gyermekként nevelkedett, felnőtökként él és dolgozik. És minél tisztább, tartalmasabb életre és alkotásvágyra ösztönzi az embert otthona és környezete, annál magasabb szinten kell ennek tükröződnie a társadalom hosszútávú rendjében... A város problémái alapjában véve humán jellegűek, éppen ezért világos, hogy egészséges fejlődését, jövőjét elsősorban az otthonnak és környékének megformálásával, nem pedig a terek, utcák, monumentális elrendezések kialakításával kell kezdeni.” Ez a gondolat a társadalmi környezet prioritását hirdeti, felhívva a figyelmünket arra, hogy ennek megóvása nélkül csak torz társadalmak alakulhatnak ki, noha mindnyáján a harmonikus társadalmi fejlődés hívei vagyunk.

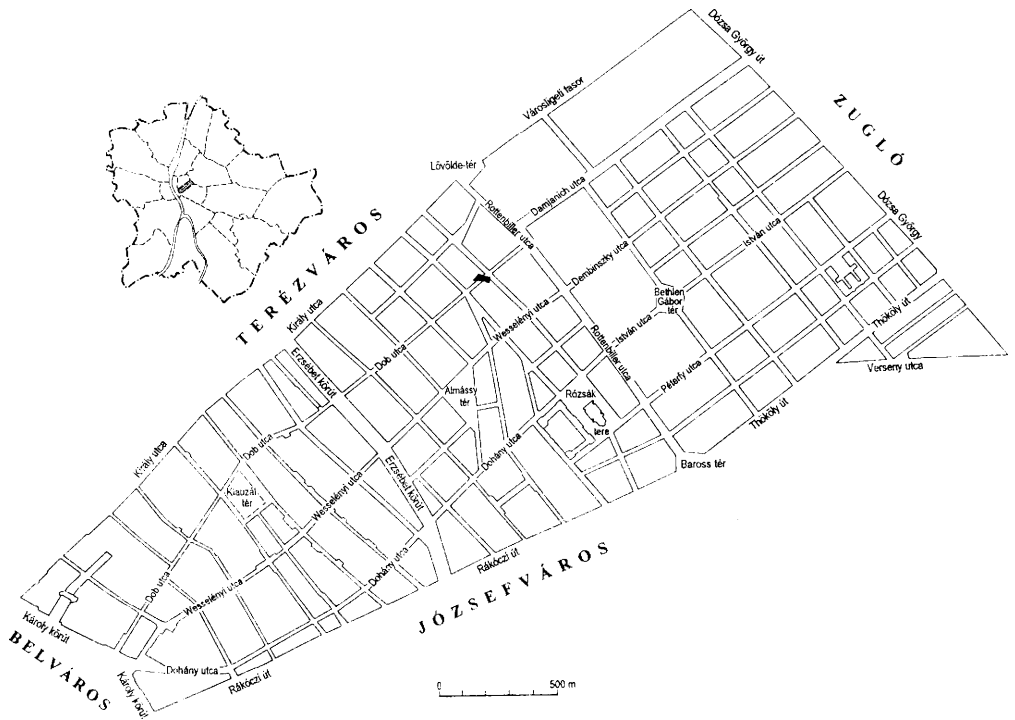
Budapest szívében, a VII. kerületben alig több mint két km²-nyi területen a társadalmi környezet folyamatos pusztulását tapasztalhatjuk. Itt, Európa egyik legnagyobb népsűrűségű pontján megindultak azok a folyamatok, amelyeket összefoglaló néven slumosodásnak nevezünk, s amelyeket az épületállomány elöregedése, korszerűtlenné, több helyütt lakhatatlanná válása, az ezzel együttjáró elvándorlás, ill. a lumpen elemek beköltözése, a közbiztonság romlása és a munkanélküliség jellemez. A probléma ugyanakkor ennél jóval összetettebb, mert egyrészt a VII. kerület mai gondjai nem újkeletűek, évtizedek óta halmozódnak mindennemű megoldás nélkül. Másrészt Erzsébetváros gondjait nem lehet önmagukban kezelni, azokat a főváros, sőt az ország nehézségeinek figyelembe vételével együtt kell vizsgálni.

¹Tudományos ösztöndíjas, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. A tanulmány 1993-ban elnyerte a XXI. OTDK Településföldrajzi Szekciójának első díját. (A Szerk.)

Tanulmányomban a problémafelvetésen túl igyekszem megoldást keresni a legégetőbb nehézségek orvoslására is, figyelembe véve SAARINEN idézet sorait, a megfelelő otthonra és környékre helyezve a hangsúlyt, és nem feledkezve meg arról sem, hogy a főváros egyik legkoncentráltabb lakásállományával rendelkező kerületében a szakemberek egybehangzó véleménye szerint valódi megoldást „a terek, utcák, monumentális elrendezésű kialakítása” hozhat.

A kezdetek: Pest külvárosának megalapítása

A Budapest szívében fekvő Erzsébetvárost ma É-on a Király utca, ill. folytatásában a Városligeti fasor Terézvárostól (VI. kerület), K-en az Dózsa György út Zuglótól (XIV. kerület), D-en a Rákóczi út–Thököly út–Verseny utca vonal Józsefvárostól (VIII. kerület), Ny-on a Károly körút Lipótvárostól (V. kerület) választja el (1. ábra). Ma ez a városrész Budapest legkisebb területű kerülete (2,1 km²), ám ez nem volt mindig így.

1. ábra. Erzsébetváros áttekintő térképe, 1995

Map of Erzsébetváros, 1995

Erzsébetváros története 1699-ben kezdődik, amikor is a török dúlás pusztításai után magához térő – kamarai igazgatás alatt sínylődő – Pest városi tanácsa előtt megjelent néhány polgár és közölte: külvárost szeretne alapítani. Pestnek valóban nem volt külvá-

rosa. Igaz, hogy a város határában voltak falvak (Újbécs, Jenő, Kőér, Szentfalva), de ezeknek nem volt külvárosi pozíciójuk, az itt élőknek nem volt polgárjoguk. E falvaknak – önálló települések lévén – nem volt szerves kapcsolatuk Pesttel, birtokosaik is különböző egyházi és világi személyek köréből kerültek ki.

A polgári kezdeményezést a tanács támogatta és az udvari kamara által 1696-ban a városnak átengedett területen – alig negyedórányi járásra Pesttől – jelölt ki helyet a külváros számára (a mai Boráros tér helyén), felosztva az itt lévő majorságok területét. Ez a próbálkozás azonban akkor még csak kísérlet maradt, mert a budai kamarai adminisztráció és a császári telekkönyvi hivatal akadékoskodása miatt meghiúsult. Ezután jó pár évig továbbra sem létesült a városfalon kívül új település.

Pedig Pest területe, helyzeti energiái alapján kiválóan alkalmas volt arra, hogy rajta nagyobb település alakulhasson ki. Mindenekelőtt azért, mert Pest a Duna mentén, két középhegység és két alföldi jellegű terület érintkezési sávjában fekszik. Fontos fekvésbeli adottságai révén évszázadok óta képes érvényesíteni gazdasági feltáró szerepét, ehhez csatlakozik az a történelmi-gazdasági szerep, hogy évszázados kereskedelmi utak vezetnek keresztül a területen, ami, ha figyelembe vesszük – híd nem lévén – a Duna forgalom – megállító szerepét, tovább erősítette a királyi székhely, Buda „árnyékában” fekvő település gazdasági szerepének növekedését, területi terjeszkedését. S hogy miért pont Pest tudta később ezeket az előnyöket kihasználni, miért nem a régebbi történelmi hagyományokkal rendelkező Buda? A válasz kézenfekvő: Pest terjeszkedéséhez hatalmas sík vidék állt rendelkezésre, ami nem jelentett a település terjeszkedése számára olyan természetes akadályt, mint a Budát körülvevő kisebb-nagyobb dombok és hegyek.

Az 1470-ben felépített, 9,5 m magas városfal (a mai Várház krt.–Múzeum krt.–Károly krt.–Deák Ferenc utca vonala), mögött az alig 1 km²-nyi területen ekkor többségében németek, magyarok és rácok éltek. Az 1696-os pozsonyi Congregatio utasítására elvégzett összeírás Pesten – amelynek jórésze a török pusztítás miatt még romokban állt – 218 épházat talált. Ha egy ház lakóinak átlagos számát nyolcnak vesszük, akkor is csak 1750 fő körüli népességgel lehetett számolni Pesten a 17–18. sz. fordulóján.

Érthető, hogy a szabad házhellyel rendelkező Pest vonzotta a beköltöző telepeseket, iparúzókat, kereskedőket. 1703-ban, mikor Pest – Budával egyetemben – újra megkapta a szabad királyi város rangot I. Lipót császártól, – az összeírók már 342 házat számoltak. Bár, a Rákóczi szabadságharc egy rövid időre újból visszavetette a város fejlődését, de ezt követően Pest forgalmiközpont-szerepe egyre érezhetőbbé vált, és megkezdődött a város terjeszkedése. 1710-től kezdődően a pesti polgárok a falakon kívül eső, művelésre alkalmas földterületeket is birtokba vették, és újjáépítették az elpusztult majorságokat. Megkezdték a kőbányai szőlők telepítését, a városhoz közeli jó minőségű földeket pedig a városi tanács kertnek osztotta ki. Egy 1715-ös összeírás szerint a pesti határban mindenki ott szántott-vetett, ahol jónak látta, csak 1718-tól kezdődött a telekkönyvezés. A fenti terjeszkedés eredményeként az 1720-as, 1730-as évekre Pestet félkörívszerűen vette körbe a kertek, a szántók és a majorságok öve. Ennek a gyűrűnek a határát a futóhomok szabta meg, amely határozott vonalat húzott a termékeny és a terméketlen terület között (kb. a mai Szövetség utca vonalában).

A városfalakon kívüli élet különösen a városkapuk mentén volt élénkebb, ahol az utazó kereskedők elszállásolására fogadók, a piaci népek számára kocsmák épültek, de itt voltak a városból kiszorult iparosok műhelyei is.

Pest növekvő számú lakossága (iparosok, kereskedők, segédinasok, a környék jobbágyfalvaiból a polgárság földjének és szőlőinek a művelésére, segédmunkák végzésére a városba költözött napszámosok) 1730 körül már nem fért el a város falai között, így a városi tanács a mai Józsefvárosban (a Horváth Mihály tér környékén) 1733-ban 91 házhelyet osztott ki (Lerchenfeld), de szabálytalanul a kertek között is megkezdődött a letelepedés. 1741-ben, mikor már több mint 230 ház volt a külvárosban, kérdésessé vált

a városi tanács számára, hogy tovább engedélyezze-e a megindult építkezést, s ha igen, ne tegyen-e valamilyen építkezésre vonatkozó megszorítást (pl. hogy csak polgárok építkezhessenek). Pest tanácsa félt egyrészt a felsőbb hatóságtól, hogy az – látva a terjeszkedési folyamatot – majd magasabb adót fog Pesttől kérni, másrészt féltette a szétszórta, a kertekbe épített polgári házakat is a melléjük betelepülő zsellérek esetleges fosztogatásaitól.

A választott polgárság kiállt a külvárosi terjeszkedés mellett, mivel így biztosítva lett számára az olcsó, könnyen igénybe vehető munkaerő. Ezután már semmilyen akadálya nem volt a külváros rohamos növekedésének. (Ezt bizonyítja, hogy 1769-ben 865, 1792-ben 1176 házhely volt Pest külvárosában.)

A Felső Külváros (Terézváros) kialakulása

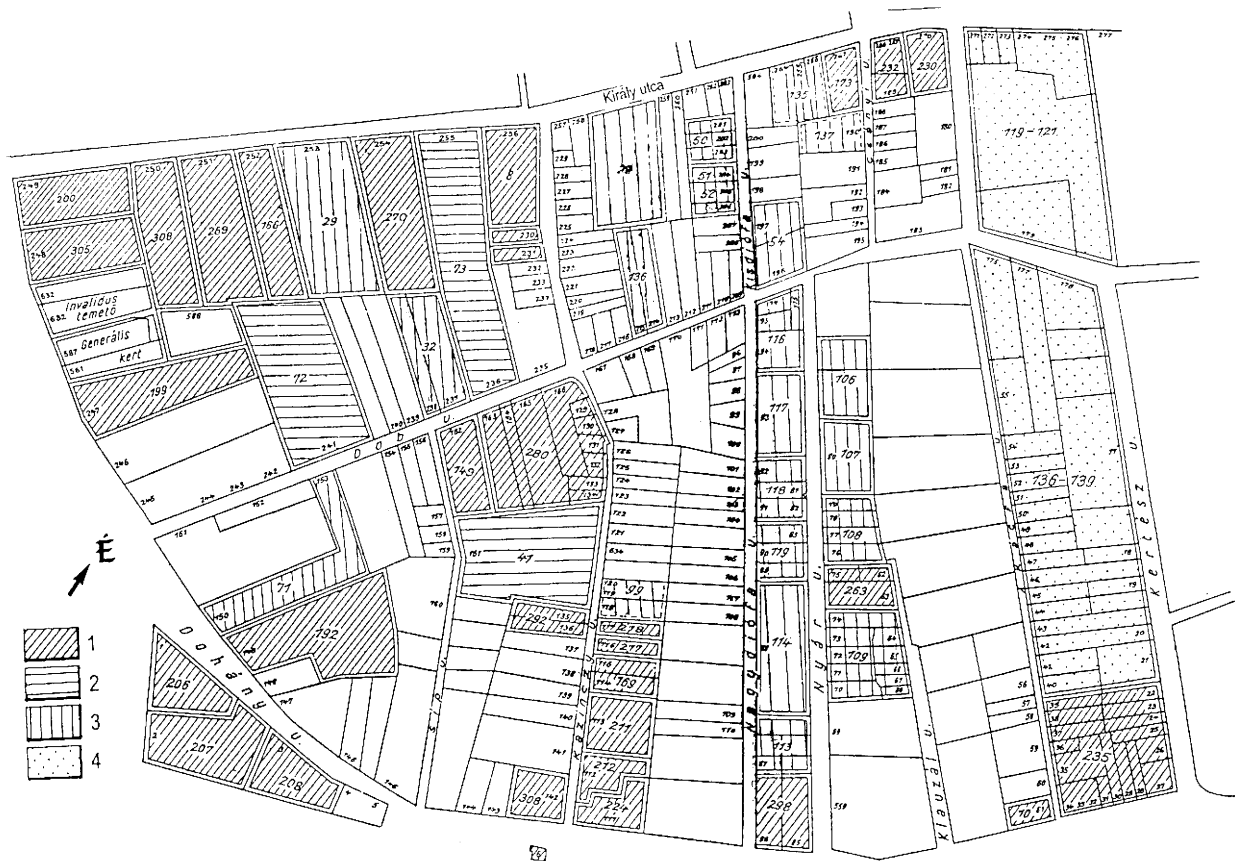
A külváros fejlődésére és benépesülésére jó bizonyítékul szolgál az, hogy területén (a mai Nagymező és Király utca sarkán) 1777-ben templom és plébánia épült, s a külvárost – az érseki helynök 1777. október 23-i leírata értelmében – két plébániai területre osztották. E felosztás eredménye, hogy a területnek a mai Rákóczi úttól É-ra eső része a „Felső”, az attól D-re eső rész az „Alsó” Külváros nevet kapta. Az ott élő lakosság kérelmére a Felső-Külvárost Mária Teréziáról² 1777. november 4-től Terézvárosnak, az Alsó-Külvárost pedig II. József után 1777. november 7-től Józsefvárosnak nevezik.

A hajdani Terézváros a mai Rákóczi út–Károly körút–Bajcsy-Zsilinszky út–Váci út között terült el, K-ti határa pedig a mai Szövetség utca–Szív utca vonalában lehetett, ugyanis ezen túl már csak művelésre és letelepedésre alkalmatlan homokterületek voltak.

1769-ben 366, 1792-ben 559 ház volt Terézvárosban. A 18–19. sz. fordulóján a városrész Pest legnagyobb külvárosa volt. A vizsgált időszak kezdetén a mai értelemben vett utcahálózatnak még nyoma sem volt, Terézvárost csupán néhány, Ny-ról K-re vezető dűlőút tagolta, É-i és D-i határában pedig a két, Pestre vezető országút, a Kerepesi és a Váci út futott. Az „útnélküliséget” az okozta, hogy a fallal körülvett Belvárosba K-i irányból csak a Hatvani kapun keresztül lehetett bejutni, tehát a két kapu (ti. a Hatvani és a Váci) között nem volt bejárati lehetőség. Emiatt – mindaddig, amíg a városfalat le nem bontották – komolyabb útvonal nem alakulhatott ki Terézváros területén. A mai Dohány utcának a Síp utcáig terjedő szakasza viszont már ekkor is létezett: ez volt a Vác felől jövő, s Pestnél K felé elágazó, a Kerepesi útra vezető útvonal célszerű lerövidítése. Megvoltak ekkor a mai Dob, ill. Király utca ősei is. Ezeket az utcákat azokról az adott területen folyó művelésfajtákról nevezték el (a Dob utca neve Ober mittern Garten Weg, a Király utcáé pedig Ober meyerhof Weg volt), amelyeken átvezettek.

Terézvárosban a korábbiakban már említett kert, szántó, majorság környűrés elhelyezkedése nem volt annyira jellemző. Itt inkább a blokkyszerűség dominált (2. ábra).

² SCHMALL Lajos véleménye szerint a városrészt nem Mária Teréziáról, hanem a felépült templom párnúnsáról, Aviglai Szent Terézről nevezték el.

2. ábra. Terézváros alaprajza 1740 körül. – 1 = ház; 2 = major; 3 = kert; 4 = szántó

Plan of Terézváros from 1740 – 1 = building; 2 = manor; 3 = orchard; 4 = cropland

1720 körül a mai Jókai utca–Király utca–Rózsa utca–Váci út közötti területen kizárólag majorságokat találunk, a Nagymező utca–Paulai Ede utca–Bajcsy-Zsilinszky út háromszögében pedig szántóföld helyezkedett el. Ugyancsak szántó volt a Nagymező utca–Mozsár utca–Jókai utca–Király utca határolta területen. A Király utca két oldalán és az Akácfa utca–Dohány utca–Károly körüti terület volt a kertnegyed, amely az 1750-es években kiegészült a Kertész utca–Akácfa utca közötti területtel. Akácfa utca–Király utca–Szövetség utca–Dohány utca között vegyesen majorságokat és szántókat találhatunk a 18. sz. közepe táján. A mai Almássy tértől a Nyugati pályaudvarig terjedő területen az 1750-es években a már szabályozott Rákos-árok mellett majorságok álltak.

Terézvárosban a vizsgált időszakban 100 kert, 26 majorság és 42 szántó feküdt, amelyeket a városi tanács osztott ki a polgároknak, s amiket a beépítés során házhelyekké parcelláztak fel. A betelepülés, a parcellázás a kertekben indult meg, majd felosztották a majorságokat, s legvégül a szántókat is.

Az első házak a két bevezető országút és a meglévő dűlőutak, ill. közvetlenül a városfal mellé épültek. Ez utóbbiak az ún. „ragasztvány” házak, amelyek építésével átmenetileg az egyik főfalat megspórolták. Különösen hamar beépült a mai Király utca mindkét oldala, a városfalaktól a mai Nagymező utca vonaláig. A Dohány és a Dob utca között akkoriban először egy zsákutca épült, majd a telkek felosztása révén a jobb megközelítés érdekében megszületett Terézváros első keresztutcája, a Kreutz gasse (1758). A mai Síp utca, a Klauzál utca, a Kismező utca szintén ilyen zsákutcák lehettek a 19. sz. első feléig, mikor néhány százöles telkekké parcellázták fel a kerteket, s átvágyva a zsákutcákat, keresztutcákat alakítottak ki belőlük.

A kertnegyedben a 18. sz. folyamán 251 ház épült fel a 50–300 négyszögöl nagyságig terjedő telkeken, ahol kisebbeken zsellérek, napszámosok, iparossegédek, a nagyobbakon pedig polgárok, s olykor – a városfalhoz közel – nemesek is letelepedtek.

Összefoglalva az elmondottakat látható, hogy Terézváros esetében a betelepülés kezdetben a városfalhoz közeli kertek és majorságok, később a távolabbi szántók felparcellálásával és azokon házak felépítésével történt, párhuzamosan alakítva ki a kor követelményeinek megfelelően az utcahálózatot, keresztutcákat alakítva ki a korábbi zsákutcákból. A 18. sz. végi Terézváros azonban korántsem nevezhető városias településnek. Zárt házsort csak az országút városfallal szemben lévő részén találunk, máshol elszórtan, az utcára merőlegesen épült (jobbára vályog) házak s ezek tágas udvarai jellemzik a városrész arculatát.

Hiányos lenne a 18. sz. végi Terézvárost bemutató kép, ha nem szólnánk néhány szót a Városligetről (a korabeli pesti polgárok szerinti Ökördűlőről), amely a margitszigeti apácák tulajdonában volt, s felszínét a 18. sz. első felében mocsár, rét és legelő borította. 1775-től Mária Terézia erdőtürvényét (amely elrendelte a gazdasági művelésre alkalmatlan területek fákkal való beültetését) végrehajtandó, a városi tanács megkezdi a Liget mocsaras részeinek fűzfákkal történő beültetését, majd II. József uralkodása alatt fejeződik be a Liget, ill. a futóhomokos Rákosmező fásítása, amikor a területeket akác- és szederfákkal ültetik be. A szederfateleptetés nem volt véletlen, ugyanis ezek a fák a Terézvárosban működő, 1776-ban alapított első pesti üzemet, a Kürt utcai Valeró selyemgyárat látták el selyemhernyóval.

A reformkor Terézvárosa

A 18–19. sz. fordulóján került sor a városfal lebontására (a Váci kaput 1789-ben, a Kecskeméti 1794-ben, a Hatvanit 1808-ban bontják le), így az a továbbiakban nem jelent mesterséges akadályt Pest egységes városfejlődésében. A lebontott fal K-i szakaszán, a mai Károly körúton alakul ki a híres gyapjúpiac, így Terézvárosnak ez a része a napóleoni háborúk idején minden szabályozási terv nélkül hamar beépül. Ekkor jelennek meg azok az egyemeletes, óriási kapuval s mély udvarral rendelkező, szellőzetlen házak, amelyek még a 20. sz. harmincas éveiben is gondot jelentenek.

Terézváros dinamikus fejlődését egy egyházi vonatkozású határozat is elősegíti: az 1800. június 19-i tanácsülés úgy dönt, hogy a 23 évvel ezelőtt felállított fatemplom nem elegendő a 8000 terézvárosi hívő befogadására, s így egy kőtemplom felállítását indítványozza. (Az 1809-ben felépült kőtemplom még ma is áll a Király utca és a Nagymező utca sarkán).

Terézváros többirányú fejlődését elősegítette a Városliget is. Ugyanis Terézváros nemcsak Ny-ról, a Duna irányából terjeszkedett K felé, hanem K-ről, a Liget irányából is megfigyelhetünk visszahatást: Batthyány József hercegprímás ugyanis 1799-ben szerződést köt a városi tanáccsal, miszerint 24 évi díjtalan használat fejében nyilvános sétakertté alakítja át a Városligetet. A munkálatok megkezdésével párhuzamosan a Király utca végéből a Ligetbe vezető útra (kedvezőtlen talajadottságú, mezőgazdasági művelésre alkalmatlan terület, homokvidék) József nádor gesztenyefákat ültet, megteremtve ezzel a mai Városligeti fasor alapjait. A fasor körül elhelyezkedő területet felparcellázzák, s a későbbiekben ide települ Pest villanegyede.

Az 1820–1830-as években Dél-Németországból, Ausztriából, Morvaországból Terézvárosba iparosok és kereskedők (főleg izraeliták) érkeznek, de görög és szerb nemzetiségűek is letelepednek s építkezni kezdenek. A meginduló beépítés méreteit jelzi, hogy 1838-ban Pest 196 utcájából 46, 4680 házából 1410 Terézvárosban található. Megkezdik a házak számozását is.

Mai szemmel szinte hihetetlen, hogy már ekkor zsúfoltnak találtatt az évek során „hatalmas” területűvé, igazgatásilag szinte kezelhetetlenné váló Terézváros. Így a múlt század 30-as éveiben szóba került Terézváros hármass, ill. kettes széttagolása. Az előbbi elgondolás szerint egy kisebb Terézváros mellett született volna meg a Herminaváros, ill. az Istvánváros, az utóbbi megvalósulásával a mai Jókai utcától É-ra Ferdinándváros, D-re Terézváros keletkezett volna. Az 1838-as év, ill. az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eseményei miatt viszont a terv lekerült a napirendről.

Az 1838-as év szomorú, ám egyben tanulságos is Pest számára, ugyanis a március 13-i árvíz a 4680 házból 2281-et összedönt, 287-et erősen megrongál. Terézvárosban alig 300 ház maradt épen. Az újjáépítés a mélyebben fekvő utcák feltöltésével kezdődik meg, a felépülő új házakat pedig már keményebb anyagból (téglából) készítik el, kezd kiszorulni a vályogház, a földszintes házakat pedig általában kezdik felváltani az egyemeletesek. Az árvíz utáni helyreállítási munkák eredményeként és a parcellázásból adódó közlekedési nehézségek áthidalására nyitják meg a Wesselényi utcát a Síp utca és az Akácfa utca között (a Károly körútra a kijárat majd csak a korábban már említett néhány „gyapjú ház” lebontása után nyílik meg).

A forradalom és szabadságharc megvalósította a főváros egységét. Szemere Bertalan belügyminiszter rendelete előírta a Duna különböző oldalain fekvő városok oszt-

hatatlan fővárossá való egyesítését (1849. június 24). Ismerve a hadieseményeket a végrehajtás meg sem kezdődhetett, azonban beindult egy öntörvényű fejlődés, ami rövid idő alatt elvezet Budapest megszületéséhez.

Pest-Buda 1849-ben „fővárossá” válik, ami kihat városrészeinek fejlődésére is. Ez nemcsak a terézvárosi házak számának (1849: 1686 ház) megszorodásában, vagy az utcahálózat bővülésében figyelhető meg, hanem a sorra nyíló üzemek, gyárak szaporodásában is.

1851-ben kezdi meg működését az akkor 750 munkást foglalkoztató Magyar Királyi Dohánygyár (Síp utca 23.). 1864-ben nyílik meg Lingel Károly és Fia Bútor és Faárugyára (Rózsa u. 4.). 1872-ben az Oetl Antal féle Vasöntöde és Gépgyára (Bethlen tér 4.) kezdi meg a termelést, és nem szabad megfélemezni a Terézvárosban felépített Nyugati pályaudvartól sem, amelynek elődje már 1845-ben indította és fogadta a vonatokat.

A 19. sz. 60-as éveire Terézváros lett Pest-Buda legjobban kiépült, legsűrűbben lakott külvárosa (1857-ben Pest-Buda 187 981 lakójából 51 755-en Terézvárosban laktak). Pest-Buda rohamos mértékű fejlődése megkívánta a főváros közigazgatási átszervezését.

Az 1870. évi XLII. törvény első paragrafusában (a köztörvényhatóságok rendezéséről) kimondja: „Buda és Pest városának beligazgatási szervezéséről külön törvény rendelkezék.” Ezáltal Buda és Pest kikerül a törvényhatóságok sorából, annak reményében, hogy a közeljövőben megvalósul az egyesülés, s akkor majd lehetőséget kell adni a fővárosnak saját döntési hatáskörén belül a neki legmegfelelőbbnek ígérkező berendezkedésre, belső szervezeti életének autonóm meghatározására. Ez volt az egyik legfontosabb törvényi feltétele annak, hogy a főváros az egyesülés után a mai szemmértékkel is viharos gyorsasággal „nőhesse ki” magát, és a századfordulón a kontinens egyik legszámottevőbb metropolisza legyen.

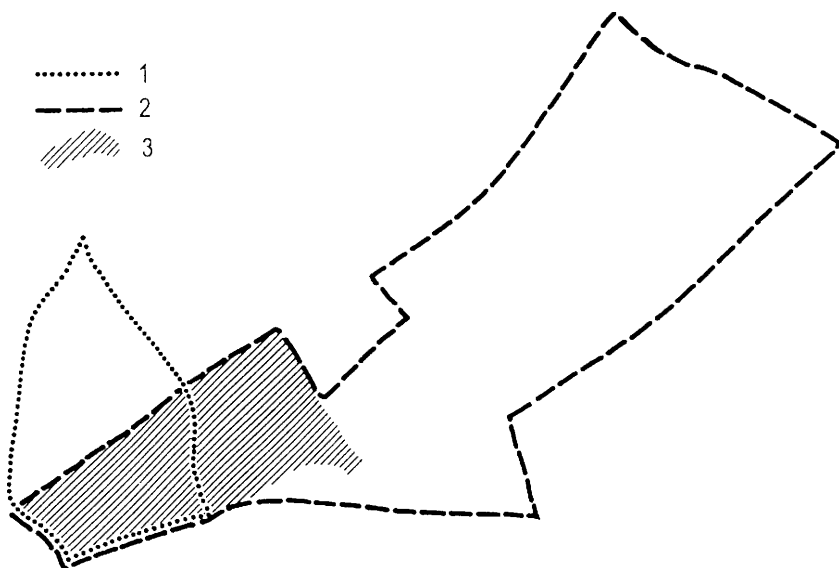
Az 1870-es év azért is fontos a főváros történetében, mert a honatyák elfogadják a Fővárosi Közmunkák Tanácsának felállítását, amely az elkövetkezendő években kiemelkedő szerepet tesz a főváros világvárosi színvonalon való kiépítésében.

Az 1872. évi XXXVI. tc. értelmében Pest, Buda, Óbuda, a Margit-sziget és Kőbánya Budapest néven egyesül, és a fővárost tíz kerületre osztják. Így válik 1873-ban ketté Terézváros a mai Király utca és a Városligeti fasor mentén, s ettől É-ra immáron a VI. kerület folytatja Terézváros néven a fejlődését, D-en pedig megkezdí önálló életét a VII. kerület, a későbbi Erzsébetváros (3. ábra).

Erzsébetváros az önálló fejlődés útján

A kettéváló Terézvárosból a kisebbik, 11,63 km²-es részt mondhatta magáénak a VII. kerület (1873-ban a VI. kerület területe 13,93 km², Budapesté 194 km²), de ez a terület a maiénak (2,1 km²) így is közel hatszorosa volt. Határai a mai Károly körút–Király utca–Városligeti fasor–Dózsa György út–Ajtósi Dürer sor–Hermina út–Erzsébet királyné útja–Rákospalota–Pestújhely határa–Egressy út–Kerepesi út–Baross tér–Rákóczi út.

Az „Erzsébetváros” elnevezés megszületéséről már 1875-ben hírt kapunk, ugyanis a Fővárosi Közmunkák Tanácsa szeptember 10-én kelt levelében már említést tesz róla:

3. ábra. Erzsébetváros területének változása. – 1 = Terézváros határa 1777-ben; 2 = Erzsébetváros határa 1873-ban; 3 = Erzsébetváros mai területe

The changing of the boundary of Erzsébetváros – 1 = boundary of Terézváros in 1777; 2 = boundary of Erzsébetváros in 1873; 3 = Erzsébetváros today

„A Nagykörút elnevezés tárgyában folyó év augusztus hó 19-én a 26989-es számú átirat kapcsán értesítjük a tisztelt fővárosi közönséget, hogy a körút egyes részeit legcélszerűbben az általa áthasított városrészek után véljük elnevezhetni. Volna eszerint Lipót, Teréz, József és Ferenc körút. Miután azonban a Teréz körút igen nagy hosszúsággal bírna, amely a Király utcától jobbra-balra külön névvel leendő ellátását annyival inkább is szükségesnek tartjuk, mert egy itt alakítandó Erzsébetváros eszménye máris felmerült, s a főváros ezen kerületének ily elnevezése valószínűleg be is fog következni. Tekintettel ezen körülményre a Király utca és a Kerepesi út közötti Nagykörutat Erzsébet körútnak volna elnevezendő, míg ellenben a Pályaudvar és a Király utca közötti részben Teréz körút elnevezéssel maradna.”

Az elnevezést illetően azonban komolyabb lépésekre csak 1879-ben, a VII. kerületi polgári kör kezdeményezésére kerül sor, amikor is a kerületi közgyűlés határozott arról, hogy ezután a VII. kerület Erzsébet királynőről (Ferenc József felségéről) Erzsébetvárosnak neveztesse. Hosszú hivatali procedúra után Ferenc József 1882. január 18-án engedélyezte a keresztelést.

Az akkori Erzsébetváros fő jellemzője volt, hogy az ún. Belső-Erzsébetvárosban (a mai Károly körüttől K-re a Kertész utcáig) már álltak a földszintes (esetleg egy-, ritkábban kétemeletes) házak, a Kertész utcától a Szövetség utcáig viszont konyha és virágkertet húzódtak, attól K-ebbre pedig felparcellázatlan szántók és rétek álltak, közöttük dűlőutakkal.

SPIEGLER Gy. hat fő okot sorol fel Erzsébetváros gyors fejlődésének magyarázatára. (1914): 1. A Nagykörút kiépítése, 2. az Almássy tér és környékének szabályozása, 3. központi, (Keleti) pályaudvar emelése (1884), 4. az 1885. évi iparkiallítás, 5. az 1896-os millenniumi kiállítás és 6. az 1890-es években megépített villamos vasutak, amelyek a VII. kerületet több helyen bejáráják.

A fenti hat pont közül a Nagykörút kiépítésével érdemes kiemelten is foglalkozni, mivel az Almássy tér és környékének rendezése ennek szerves következménye volt. A Keleti pályaudvar megépítése, a kiállítások megrendezése, ill. a Ferenc József földalatti vasút megépítése pedig csak közvetetten hatott az Erzsébetváros fejlődésére.

A Nagykörút

1870-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa pályázatot hirdetett Pest világvárosi képének kialakítására. A pályázatot LEHNER Lajos nyerte el, aki Pestet sugár- és körutak létesítésével akarta szellősebbé tenni, igazi világvárossá varázsolni.

Míg Budapest urbanizációja a 19. sz. első felében főként Lipótvárosra koncentráldott, addig a század második felében az urbanizáció Teréz- és Erzsébetvárosra tolódott át, határa a Nagykörút (a mai Ferenc–József–Erzsébet–Teréz–Szent István körút) és környéke, tengelye a Sugárút (mai Andrássy út) lett.

Az 1885-re megépített Sugárúttal és neoreneszánsz házaival III. Napóleon Párizsát szerették volna másolni, elsősorban Pest Champs Elysée-jét megalkotni, megteremtve az első reprezentatív főutat, másodsorban pedig világosságot és levegőt vinni Terézvárosba. A terv sikerült: a 2313 m hosszú, 34 m széles sugárút, a három–négyemeletes házaival, csatornarendszerével, fasorával, gázvilágításával valóban Budapest egyik gyöngy-szemévé vált, összekötve a Városligetet a Belvárossal.

Míg a Sugárút elsősorban reprezentatív céllal született, addig a Nagykörútnak, amelyet 25 éven keresztül (1871–1896) építettek, kezdettől fogva gazdasági és közlekedési funkciója volt (helyén 1862-ben Reitter Ferenc városi főépítész még hajózható csatornát tervezett, de ez a terv pénz hiányában nem valósult meg). 1896-ban nyílt meg teljes hosszában (4,5 km) a Nagykörút, a mai Boráros tértől a Margit hídig, összekötve a főváros belső kerületeit és városrészeit.

Ahogy a Sugárutat a párizsi Champs Elysée-hez, úgy a Nagykörutat a bécsi Ringhez szokták hasonlítani, bár ez utóbbi inkább elválasztja, mint összeköti a barokk belvárost és a külvárost. A pesti Körút pedig összekötötte az akkori belterületet a gyorsan integrálódó külterületekkel, hisz valamennyi sugárút túlhaladt rajta Zuglóiig, Kőbányáig. A Körút kevésbé reprezentatív mint a Sugárút, a Nemzetin és a Vígszínházon kívül jelentősebb középület nem ékesíti, annál inkább zsúfolja pályaudvar és számos közlekedési csomópont. Épületei három–négy–ötemeletesek és – kevés kivételtől eltekintve – nem pompázatosak, egyszerű bérházak, földszintjükön üzletekkel, műhelyekkel.

A bérházak

Budapest bérházai zömmel a századfordulón épültek, s mind a mai napig meghatározzák Erzsébetváros morfológiai képét.

1871-től a Fővárosi Közmunkák Tanácsa adómentességet adott azok számára, akik a Nagykörút mentén építettek bérházakat. Így gombamód kezdtek épülni – a modern urbanizáció csalhatatlan jeleként – a tőkés rendszer jellegzetes épületei, a bérházak. Ezek a házak már nem egy család (a tulajdonos és házasátársa) számára, nem lakó- és munkahelyi szükségletének kielégítésére, hanem nyereszkesedés céljából épültek, tehát üzleti

vállalkozás tárgyai lettek. LA CORBUSIER francia építész szerint a spekuláció által létrehozott ház szörnyszülött. Valóban az? A pesti urbanizációnak ebben a szakaszában a nemesen egyszerű, egységes építészeti stílus dominált: a klasszicizmus, amely leginkább megfelelt az urbanizáció által támasztott követelményeknek, igényeknek, a polgári hivatalok, bérházak építéséhez.

A klasszicista építészet tetszés szerint ismétlődő egyenrangú részek együttesét állítja előtérbe, így a homlokzat kiképzése minden irányban egysíkú, csupán az ablak-tengelyek által tagolt felületekben folytatódik, s ily módon bármely irányba folytatható, bővíthető. A bérház a középkori polgárház és a barokk palota elegyének kibővített, klasszicizált változata volt. A bérházban a lakások új funkciójuknak megfelelően kis alapterületűek, átlagosan két-három-négyszobásak (a háromszobás lakás a középosztályi életmód attribútuma), a munka és a közélet zajától mentes meghittebb otthont nyújtanak, amelyben szétválik a szorosan vett magánszféra, a reprezentációs tér és az ún. szolgálati helyiségek.

A bérházak funkcionálisan három részre tagolódnak:

– a földszinten az utcára néző oldalon többnyire üzlethelyiségek, ritkábban irodák, kávéházak, mögöttük a ház udvarra néző oldalán raktárak, kis műhelyek,

– a második rész az ún. szolgálati szektor, azaz a bérház lakásaiba funkcionálisan be nem építhető mellékhelyiségek, (pince, mosókonyha, padlás), de a szolgálati szektorhoz tartozik a díszes első lépcső és a hátsó cselédlépcső is, a cselédillemhelyekkel és az udvarral egyetemben,

– a harmadik rész a szociálisan tagolt lakóterület, az első és a legfelső emeletek között, ill. az utcai fronttól a belső udvar felé fokozatos átmenettel az ott lakó nagypolgárságtól az alsó középosztályig.

A pesti bérház leírása nem lenne teljes, ha nem szólnánk a ház udvari részén található három, vagy négy oldalon nyitott folyosóról, a gangról, amelyről legtöbb esetben a konyhák és az udvari lakások nyíltak. A körfolyosó kolostor eredetű, az ott alkalmazott belső folyosót „ragasztották” a bérház tervezői az épület udvari oldalára. Hogy miért alkalmazták ezt a szegényes megoldást, s Európán belül miért pont Pesten terjedt el ez a forma ennyire meghatározó mértékben, arra néhány évtizedes visszatekintés ad választ.

Pestnek e része egykor kültek voltak, városi és nemesi majorságok, nagyterjedésű birtoktestekkel, amelyeket többnyire egészükben parcelláztak fel és építettek be. A tagoló körutak és sugárutak mentén tehát nagyobb háztömbök épültek ki viszonylag kevesebb utcaközzel, mint pl. Bécsben, így egy házra átlagosan több lakás jutott, ami a rohamos városfejlődéssel versengő szédületes telekárak mellett olcsóbbá tette az egy lakásra eső fajlagos építési költséget. Ennek következtében az utcai és a hátsó front saroklakásai között a lépcsőházakból meg nem közelíthető udvari lakások is épültek, amelyeknek bejáratai szükségszerűen a gangról nyíltak. A nyitott körfolyosós háztípus elterjedésének Budapesten messzemenő társadalmi következményei lettek. Nem különültek el egymástól a különböző társadalmi rétegek. Együtt lakott az egyetemi tanár, a bankár a kiskereskedővel és a közalkalmazottal, szinte „beleláltak” egymás életébe, a lépcsőházban kénytelenek voltak nap mint nap találkozni. Így Pest társadalma jóval „összeforrottabb” volt, mint Bécsé.

Összefoglalóan elmondható, hogy a pesti bérházakat a reprezentáció és a funkcionális kettőssége jellemzi. Érvényesül bennük a historizáló homlokzat és a szegényes udvari belvilág közötti ellentét. Pest urbanizációjára európai mércével mérve a gyorsaság, az erőltetett felzárkózás, a lázas ütemű növekedés jellemző. Ez az urbanizáció nem tudta eltakarni olcsó, szegényes megoldásait sem. Ennek egyik látható városképi vonása a térbeépítés zsúfoltsága. A belterület építkezése nem blokkyszerű, mellékutcákkal sűrűn tagolt, hanem egymásnak támaszkodó házsorokkal érezett, amelyeket viszonylag ritkán bont meg az építkezést drágító mellékutca. Kevés a tágas tér, és feltűnően gyér a zöld-

övezet. Ezeket a gondolatokat támasztja alá a Vállalkozók Lapja 1912/13-as számából idézett néhány sor is: „...Egész Budapestnek az a nagy baja, hogy a telkek túl nagyok, hogy a rabszolगतartásra és a bérlakó nyomorítására berendezett város kellően gondoskodott akkora telkekről, amelyeken a nyílt folyosó című rabláncra minél több lakót lehet fűzni.”

A fenti általánosítások Erzsébetvárosra többszörösen is érvényesek. Erre legjobb bizonyítékul a korabeli sajtó szolgál, amely már a századfordulót követő évtizedekben megfogalmazza azokat a hiányosságokat, igényeket Erzsébetvárossal szemben, amelyek 1995-ben is érvényesek.

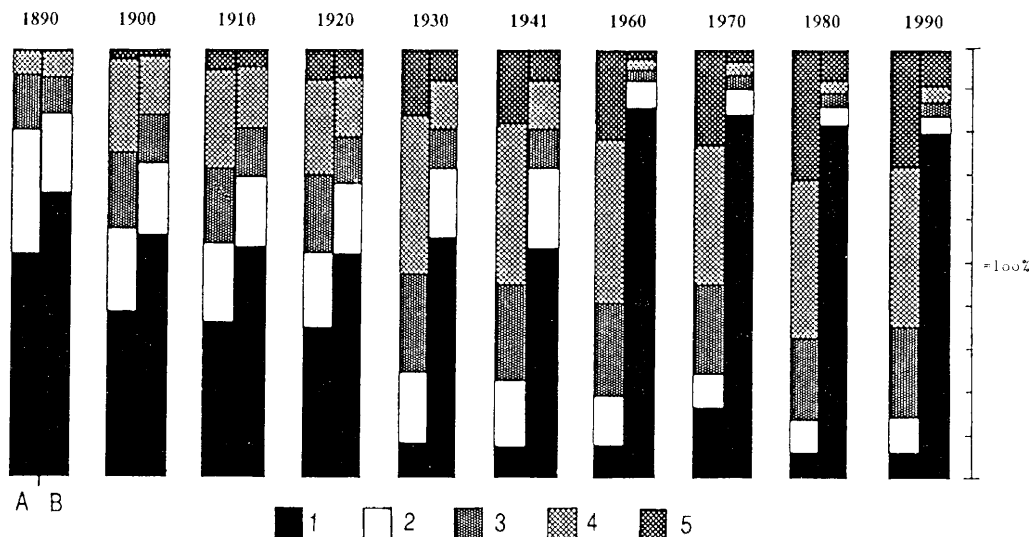
Erzsébetváros a századfordulón és a két világháború között

A Nagykörút megépítésével párhuzamosan kezdtek hozzá a tőle K-re fekvő telkek (virágkertészetek, zöldségkertek) kiárúsításához, felparcellázásához. Megkezdődött a spekuláció, a tulajdonosok mindent be akartak építeni, hogy minél több lakkért szedheszenek. Alig maradt hely a házak udvarának is. Előfordul ma is olyan ház, ahol a körfolyosók között alig 3 m-nyi a távolság. Jól reprezentálja a beépítés módját a zárt helyre néző szobájú kis lakások nagy száma. 1910-ben Budapesten az ilyen lakások 37,3%-a (1576 lakás) Erzsébetvárosban volt.

Ám nemcsak a még beépítetlen területeken kezdődött meg a bérházak felhúzása – igaz, a korábbinál jóval szerényebb ütemben –, hanem a Körút Ny-i oldalán, a Belső-Erzsébetvárosban is.

Itt már a Kiegészítés idején emelkedtek egy-kétemeletes házak, ezek közül még ma is áll néhány a Király utcában (pl. a 47. sz. alatti híres Pekáry ház 1847-ben épült, a 21. sz. alatti Pollack Mihály tervezte ház 1833-ban), de találkozunk itt egyemeletes házzal 1810-ből is (Király utca 25). Ezek többségét meghagyták, ám a földszintes házak lerombolása is sokáig váratott magára.

1890-ben az 1716 erzsébetvárosi ház fele földszintes volt, a 2–3 emeletes házak pedig csak 18%-ot tettek ki (4. ábra, 1. táblázat). Ám 1900-ra a 2297 erzsébetvárosi háznak már több mint 39%-a két–háromemeletes. 1890–1900 között rohamléptekben épülnek a háromemeletes házak (10 év alatt több mint 400 ilyen házat húztak fel). Látható, hogy az 1910-es és 20-as években közel az 1900-as évek szintjén állandósul az épületek magasságának az aránya. Természetesen az épületek száma közben nő, sőt látható, hogy a földszintes és az egyemeletes épületek száma is emelkedik. Valószínűleg az utóbbi épületeknek a többsége nem a mai Erzsébetváros határain belül épült, hanem túl a Városligeten, amely terület csak 1930-ig tartozott közigazgatásilag Erzsébetvároshoz. Ennek bizonyítékául leginkább az az 1930-as adat szolgál, amelyen jól látszik, hogy 1920-hoz képest 944-ről 103-ra csökken a földszintes házak száma a VII. kerületben és az egyemeletes házak száma is közel a fele a korábbi évtizedének (1930-ban a földszintes és egyemeletes házak aránya a XIV. kerületben 93,3%).

4. ábra. A lakóházak magasság szerinti megoszlásának változása a VII. kerületben (A) és Budapesten (B), 1890–1990. – 1 = földszintes; 2 = egy-; 3 = két-; 4 = három-; 5 = négy- és több emeletes házak aránya

Changing of the height distribution of residential buildings in District 7 (A) and in Budapest (B) between 1890 and 1990 – 1 = rate of groundfloored houses; 2 = two floored; 3 = three floored; 4 = four floored; 5 = five or more floored

1. táblázat. Erzsébetváros lakóház- és lakásállományának változása, 1890–1990

Év	Lakóházak száma	Lakások száma	Egy lakóháza jutó lakások száma	Év	Lakóházak száma	Lakások száma	Egy lakóháza jutó lakások száma
1890	1716	16 212	9,4	1941	1587	33 487	21,0
1900	2297	30 043	13,0	1960	1469	37 166	25,0
1910	2583	34 376	13,3	1970	1406	37 737	26,8
1920	2716	38 625	14,2	1980	1343	36 070	26,3
1930	1573	31 959	20,3	1990	1351	35 453	26,2

Saját számítás alapján nyert adatok.

Erzsébetváros valós morfológiai képét jól érzékelteti, hogy 1930-ban az alacsony építésű (földszintes, egyemeletes) házak aránya csak 23,6%, a magas házaké (2 emelet feletti) pedig 76,4%, ezen belül is 50%-ot a háromemeletesek tesznek ki.

Erzsébetváros külső, 1930-tól a XIV. kerülethez tartozó részének rohamos fejlődéséhez az 1925-ös adótörvény is hozzájárult, amely 25–30 évre szóló adómentességet adott azon építőknek, akik új házaikat üres telkekre húzták. Ilyen telek ekkor már igen kevés volt a mai Erzsébetváros területén, így az építkezők K-ebbre kerestek szabad területet. Ennek a törvénynek köszönhető, hogy sok egy-kétemeletes ház megmaradt Erzsébetváros „frekventáltabb” részein (pl. közvetlenül a Nagykörút szomszédságában)

hiszen a befekte-tőknek nagyobb haszonnal járt felhúzni egy új házat az adómentes üres telken, mint a korábban építettet lerombolni és újat építeni kedvezmény nélkül, ill. azon minimális kedvezménnyel, hogy ha egy kétemeletes házat rombol le s azon a telken egy négyemeletes házat épít fel, akkor két emelet adómentessé válik.

Ehhez a folyamathoz – ti. hogy az erzsébetvárosi építkezések az 1920-as évek második és az 1930-as évek első felében lelassultak – az is hozzájárul, hogy 1928-tól a tőke a belvárosi bérházépítés felé fordul az egyre magasabb hitelkamat és építési költségek miatt. Ugyanis a gazdasági válság éveiben csak a magas lakbér szedése mellett volt kifizetődő bérházat építeni, s a magasabb lakbért ekkorra már a középérték is nehezen tudta vállalni.

1941-re Erzsébetváros tovább magasodik, a földszintes házak száma szinte elenyésző (az 1587 házból csak 82 ilyen), az 1–2 emeletes házak száma is csökken, helyüket a három–négy–ötemeletes házak foglalják el.

Az „emeletesedés” centruma a Nagykörút volt, évről évre ettől K-re és Ny-ra épültek fel a többemeletes házak, bár itt ismételtelen hangsúlyozni kell, hogy a Belső-Erzsébetváros területén ez jóval lassúbb folyamat volt.

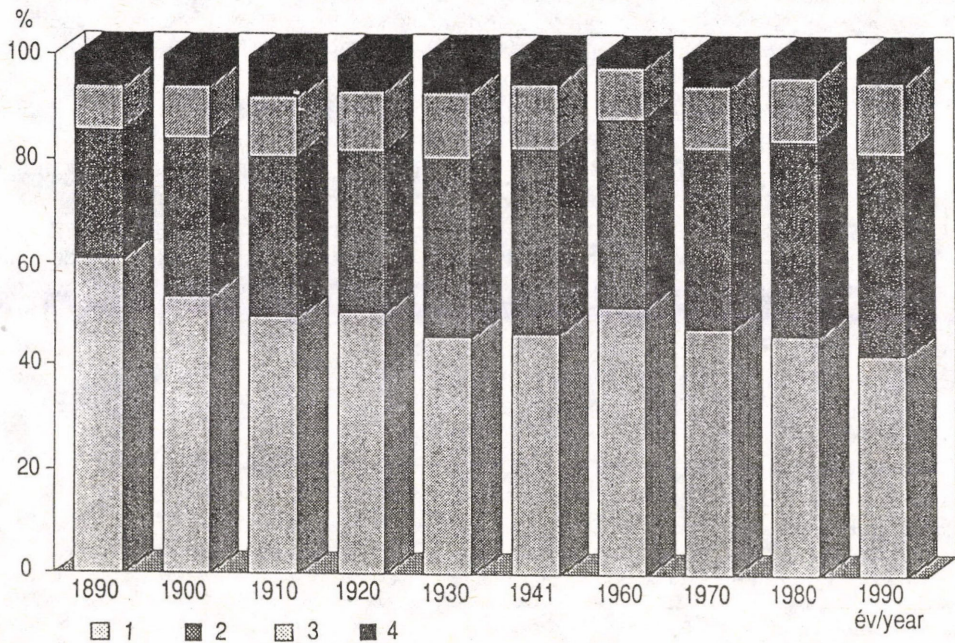
Ha Budapest és Erzsébetváros morfológiai képét összehasonlítjuk (4. ábra), akkor elmondhatjuk, hogy nem kellett Erzsébetvárosnak szégyenkeznie, hiszen Budapest összeképe 1941-ben is még – úgymond – „falusias” volt, házainak 53,3%-a földszintes! Míg Budapesten 1 km²-re átlagosan 93, addig a VII. kerületben csak 39 földszintes ház jutott.

Ha a lakásokat szobáik száma szerint vizsgáljuk (5. ábra), megdöbbentő adatot kapunk. Igaz, hogy a vizsgált időszakban kisebb eltérésekkel, de csökken a 4, ill. annál több szobás lakások aránya, azonban az egyszobás lakások aránya 50%, a 2 szobásoké 30%, a 3 szobásoké 10% körül stagnál. Ha a fenti adatokat összevetjük az 1 lakóháza jutó lakások számával (1. táblázat), akkor feltételezhetjük – mivel ezek száma 1890–1941 között 9,4%-ról 21%-ra nőtt, viszont az egyszobás lakások aránya 59,5%-ról csupán 46,2%-ra csökkent –, hogy 1890-ben kevesebb, de nagyobb méretű szoba konyhás lakás volt a kerületben, míg 1941-re ezek száma növekedett, de méretük csökkent. Íme a spekuláció és a funkcionalitás együttes érvényesülése, amiről az előzőekben már tettem említést. A bérház utcai frontján ott találjuk – legtöbb esetben – a háromszobás, a hátsó front felé a kétszobás, a sarkokban és a földszinten pedig az egyszobás lakásokat.

Trianon után Budapest a magyar városhálózaton belül egyoldalúan, a többi várost messze maga mögött hagyva fejlődött (bár ez a tendencia már a Kiegyezéstől megfigyelhető). Budapestnek a számos új üzem, gyár folyamatos termelés biztosításához szüksége volt új munkaerőre, így hosszú ideig fel is tudta szívni a vidékről feláramló lakosságot. A szoba-konyhás lakások százezreknek szolgálták biztos lakhelyül, a bérbeadóknak pedig tisztas megélhetést biztosítottak.

A városrész urbanizációjának hibái a korabeli sajtó tükrében

Korábban már szó volt róla, hogy a rendkívül gyors urbanizáció sok hiányosságot vont maga után, s ez Erzsébetvárosban – annak is ún. belső részén (Erzsébet krt.–Rákóczi út–Király utca–Károly krt.) – fokozottan érezhető volt. Itt már nemcsak az volt a probléma, mint Erzsébetvárosban, vagy Pest más részein általában, ti. hogy az utcák szűkek, a bérházak udvarai keskenyek, a lakások nem kapnak elég napfényt, hanem az, hogy a területet jóformán csak kívülről vették körbe az új bérházak, s belül ott álltak

5. ábra. A lakások szobaszám szerinti megoszlásának változása Erzsébetvárosban (1890–1990)
 Changing of dwellings of different room numbers in Erzsébetváros (1890–1990)

egymás hegyén-hátán azok az ócska földszintes, egyemeletes rozoga viskók, amelyek még az első beépítés idején jöttek létre, s a Belső-Erzsébetvárost szűk udvaraikkal, az átlagnál is keskenyebb utcáikkal igen zsúfolttá és levegőtlené tették.

LIGETI Pál 1928-ban így fogalmaz: „a kerület ezen része egy óriási tömb... legvisszamaradottabb, legnagyobb szégyenfolt a város belsejében.” Joggal vetődik fel a kérdés, miért nem dózerolták el az egészet, s miért nem építettek ide új, emeletes bérházakat?

Akartak, sőt már az I. világháború előtt készen állt számos terv a Belső-Erzsébetváros átalakítására, s ezért erre a területre építési tilalmat adtak ki. Minden tervnek közös vonása volt a Belső-Erzsébetváros átvágása, szellősebbé tétele egy sugárút megépítésével. Az első ilyen gondolat már a múlt század 90-es éveiben – mikor még nem volt annyira égető a probléma – felmerült. LECHNER Ödön megbízást kapott a Fővárosi Közmunkák Tanácsától, építsen fel az Operával szemben egy hasonlóan impozáns épületet (Dreschler palota, ma az Állami Balettintézet), de ő akkor azt javasolta, hogy nem kellene beépíteni azt a telket, hanem inkább a Belső-Erzsébetvároson keresztül célszerű nyitni egy sugárutat az Operával szemben a Rákóczi út–Rókus Kórház vonaláig, s ezzel Budapest nyerne egy impozáns sugárutat, s végre látszana az Operaház szép homlokzata is. LECHNER elgondolásait elvetették, mert közben megszületett a „Központi Városháza új épülete + Erzsébet sugárút” c. terv. A kiinduló elképzelés: egy új monumentális Központi Város-

háza felhúzása a Károly körút belvárosi oldalán, s vele szemben egy 28 m széles sugárút létrehozása, amely átvágja a Király és Dob utcák közötti telektömböt, a Klauzál tér vonalánál némi görbülettel egyesül a Dob utcával, áthaladva a Nagykörúton, a Rottenbiller utcánál egy ferde tölcserrel a Damjanich utcába torkollik, összekötve így a Belvárost a Városligettel.

Már a terv megszületésénél nyilvánvalóak voltak ennek finanszírozhatatlan költségkihatásai, s egy másik nem elhanyagolható tény, hogy ennek az útnak kizárólag reprezentatív funkciói lettek volna, hisz nem kötöttek volna össze forgalmas csomópontokat. (A Rottenbiller utca–Dózsa György út akkor még nem számítottak a forgalmasabb csomópontok közé.) A tervnek már 1912-ben volt egy módosított változata, miszerint az új Városházát a Deák tértől a Bazilikáig terjedő üres telekre kellene építeni, lezárva ezzel az Andrásy utat. Ez sem vetette el az Erzsébet sugárút tervét, de azt a módosítást tette, hogy azt ne a Károly körútra vezessék ki közvetlenül, hanem a Rumbach Sebestyén utcára, ez utóbbit pedig szélesítsék ki és hosszabbítsák meg a Váci körút (a mai Bajcsy-Zsilinszky út) irányába. A Magyarország 1929. febr. 17-i számában a következő olvasható:

„Elsősorban maga az Erzsébetváros lakossága indított egy akciót, amelynek élére UGRON Gábor állt, s amelynek célja az, hogy vezessék be végre a levegőt, a tisztaságot, a napfényt ebbe az elhanyagolt, összeomlott falakkal tűzdelt, poloskavárakkal megrakott gettóba. Mert a Dob utcát, a Rumbach utcát, a Király utcát, a Károly krt.-t szegélyező három–négyemeletes bérpaloták eltakarják azt a nyomor- és bacilustelepét, amely a Belső-Erzsébetváros területén dühöng”. Az idézetből kiolvasható, hogy 1929-ben nyoma sincs még az Erzsébet sugárútnak, de annak a pénznek sem, amit erre a célra szánának. LIGETI Pál (Tér és Forma 1929.) megfogalmazza, hogy a Belső-Erzsébetváros nem szorul új útvonalra, sokkal inkább egy nagy rombolásra és újjáépítésre lenne szüksége. Mivel az üzleti forgalom a keskeny utcák felé vonzódik, a bérlők viszont a szélesebb utcákat, világosabb lakásokat kedvelik, áthidaló megoldásul a teraszos beépítést javasolja, tudva azt, hogy az az építkezési forma ezekben a lakásínséges időkben nem lesz népszerű, de figyelmeztet, ha ez elmúlik senki sem fog a sötét, zsúfolt Erzsébetvárosban lakni. Sajnos, LIGETI gondolatai sem valósultak meg.

Míg a Belső-Erzsébetváros évtizedekig nyugodott a maga mozdulatlanságában, addig Erzsébetváros többi része fokozatosan kiépült egészen a Városligetig, sőt az Dózsa György úttól K-re az olcsóbb telkek miatt nagyarányú építkezés kezdődött. (Igaz, erre a területre már kevésbé volt jellemző a bérházak építkezése.)

Az 1930. évi XVII. tc. elrendelte, hogy a főváros eddigi 10 közigazgatási kerületét – átalakításokkal – 14-re kell növelni. Ez az átalakítás természetesen érintette Erzsébetvárost is, így eddigi területének jelentős részét elveszítette. A 11,6 km²-es korábbi területből 2,1 km² maradt Erzsébetvárosé, s ezzel Budapest egyik legnagyobb kerületéből a legkisebb lesz, míg a kiszakított „test” Rákosmező néven (XIV. kerület) kezdte meg új életét (18,7 km²) úgy, hogy még plusz területet is kapott Terézvárostól és Kőbányától is. Erzsébetváros ezzel elnyerte mai területét és határait.

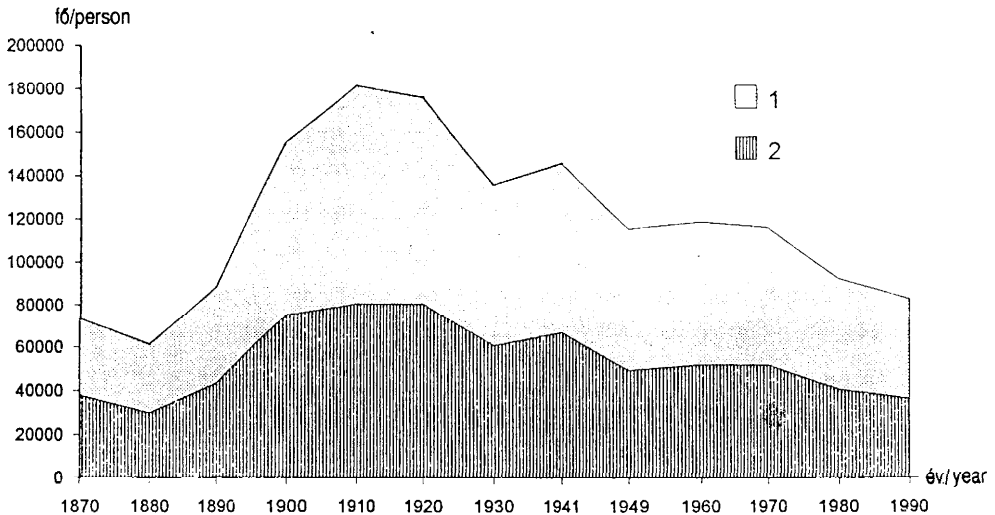
1937-ben megtörtént az, amire Erzsébetváros a századelő óta várt: megkezdték az Erzsébet sugárút, ill. rövidített változatának (csak a Nagykörútig vezetve), a Madách Imre sugárútnak az építését a Király utca–Dob utca közötti Károly király úti területen, ahol a 30 éves építési tilalom miatt elhanyagolt, jelentéktelen kis házak sorakoznak. Az első fázisban megépültek a híres, diadalívszerű Madách-házak (klinker téglából), amelyek a sugárút Károly körútra történő díszes kivitelezésül szolgáltak. De sajnos, ezt a fázist – a kirobbanó II. világháború és a pénzhiány miatt – nem követte a második. A sugárút 100 m-es a Rumbach Sebestyén utcáig tartó szakasza ma is ott árválkodik a Károly körút szomszédságában.

JESZENSZKY Sándor a következőket írta 1939-ben egy a Magyar Szemlében megjelent értékelésében: „Az Erzsébetvárosból a jobb módú, fizetőképesebb, igényesebb lakók elköltöznek, a szegényebb, alacsonyabb életszínvonalú beköltözik, a lakások, üzletek bére leszáll, a házak elértéktelenednek, csökken a még üresen álló telkek ára.” JESZENSZKY fenti sorai rávilágítanak arra a problémára, hogy Erzsébetváros egésze felépítése után néhány évtizeddel elavultnak, lakhatatlannak számított a társadalom felső rétege számára, amely a Belvárosba vagy a zöldövezetbe költözve elhagyta a kerületet.

Erzsébetváros 1880–1941 közötti társadalma

Erzsébetváros népességfejlődését a statisztikai adatok tükrében célszerű áttekinteni. Mivel rendszeres statisztikai adatközlés Budapest kerületi bontásban csak 1890-től áll rendelkezésre, így a legtöbb esetben korábbi népszámlálásokból nem tudunk adatokat közölni.

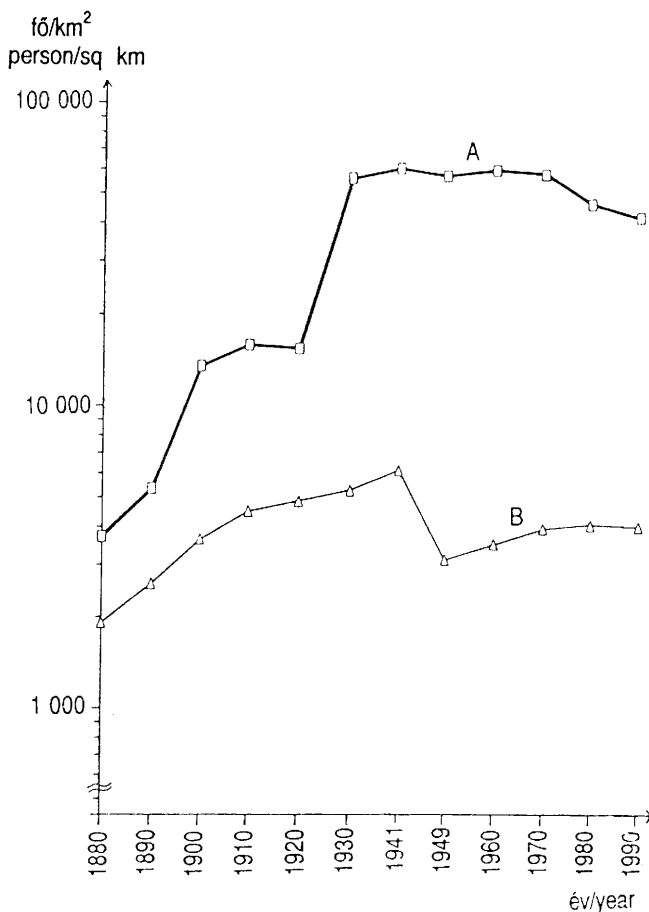
1870-ben Terézvárosban (ekkor még Erzsébetváros ennek része volt) 73 760 fő élt, ami Budapest akkori lakosságának (280 456 fő) 26,3%-át jelentette. A főváros lakosságának igen jelentős hányada élt tehát ebben a városrészben (6. ábra, 1. táblázat).

6. ábra. A népesség számának és nemek szerinti eloszlásának változása Erzsébetvárosban (1870–1990)

Changing of the distribution of population by number and sex in Erzsébetváros (1870–1990)

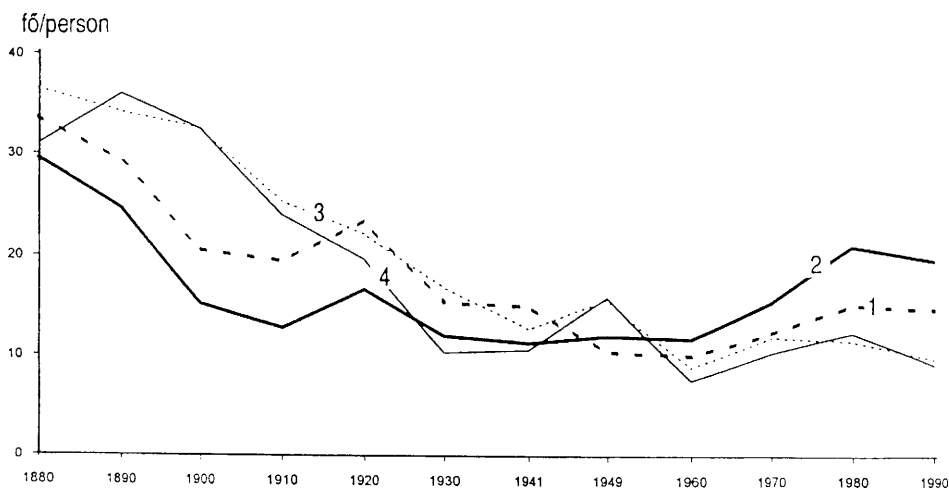
Erzsébetváros fejlődését 1880-tól már tudjuk külön is vizsgálni, ami igen dinamikusnak mutatkozik. 1880-ban még „csak” 61 315 fő él Erzsébetvárosban, 1910-re, azaz 30 év alatt ez a lakosságszám megháromszorozódik (181 651 fő). Ennél talán jobb mutató, hogy 1880-ban Budapest lakosságának (365 898 fő) 16,8%-a élt Erzsébetvárosban, 1910-re már 21%-a (Budapest: 863 735 fő). Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy 1880-ban az Erzsébetváros népsűrűsége (7. ábra) közel kétszerese (3728 fő/km²) a budapestinek, 1910-re pedig majdnem négyszerese (15 660 fő/km²), akkor megértjük, hogy miért volt

7. ábra. A népsűrűség alakulása Erzsébetvárosban (A) és Budapesten (B) 1880–1990 között
 The change of population density in Erzsébetváros (A) and in Budapest (B) between 1880 and 1990

ez a tizenegynéhány km²-nyi terület olyan szűkös már a századfordulón az ott élő lakosság számára. Ebből az is látható, hogy ha Budapest munkaerőpiaca fel tudott szívni ilyen tömegű munkaerőt, akkor annak szállást is kellett biztosítani, s ehhez legjobb megoldásul a „kapitalista szörnyszülött”, a bérház szolgált.

Ha a természetes szaporulatot vizsgáljuk (8. ábra), láthatjuk, hogy nem ez adta elsősorban Erzsébetváros népességének hirtelen növekedését. A fővárosi tendencia itt is érvényesült. A gyors népességnövekedést a jobb megélhetés reményében vidékről Budapestre áramló lakosság okozta (6. ábra). Az 1910–20 közötti népességcsökkenésben az I. világháború és annak demográfiai hatásai játszanak döntő szerepet. Az 1930-as adat szerint Erzsébetváros lakossága 135 675 fő volt, ami tíz év alatt 40 000 fős lakosságcsökkenést jelez. Ez az adat viszont nem fedi a valóságot, mivel már az új közigazgatási területű Erzsébetvárosra vonatkozik. Jellemző az is, hogy a kettévált Erzsébetváros VII.

8. ábra. A természetes szaporodást befolyásoló demográfiai folyamatok Erzsébetvárosban és Budapesten (1880–1990). – 1 = budapesti; 2 = erzsébetvárosi halandóság; 3 = budapesti; 4 = erzsébetvárosi élveszületési adatok

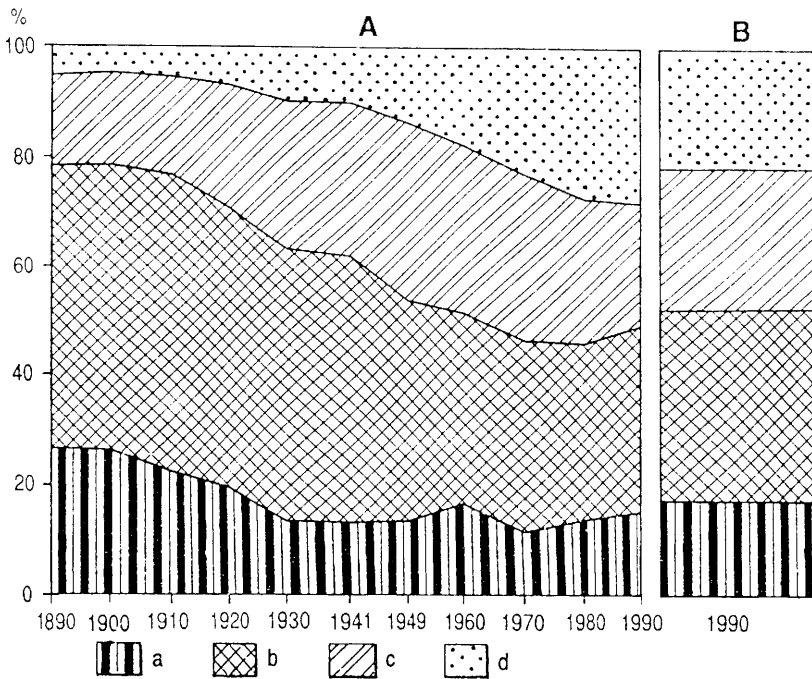
Demographic processes influencing natural increase in Erzsébetváros and Budapest (1880–1990) – 1 = mortality in Budapest; 2 = in Erzsébetváros; 3 = birth rate in Budapest; 4 = in Erzsébetváros

kerületi részén 54 708 fő/km² volt a népsűrűség 1930-ban, (ami a budapesti népsűrűség több mint tízszerese), míg a XIV. kerületi részén 3598 fő/km² a népsűrűségi mutató értéke. Ebből is látszik, hogy az Dózsa György úton túl egy kevésbé sűrű népességű, alacsonyabb beépítésű városrészt szakítottak el az Erzsébetvárostól a közigazgatás átszervezésekor.

A VII. kerület 1930–1941-ig tartó népességnövekedése továbbra is – a korábnál, jóval szerényebb méretű – beáramlás eredménye, de ebben már a természetes szaporulat is jelentősebb mértékben szerepet játszhatott.

A népesség nemek szerinti megoszlását tekintve (6. ábra) általános tendenciaként említhető, hogy a nők aránya magasabb a férfiakénál. Am a kép Erzsébetváros esetében még sem ilyen egyszerű. A városrészben 1870-ben még a férfiak vannak többen, ami annak köszönhető, hogy a Kiegyezés után Pest népességfejlődése nem elsősorban a természetes szaporulatra épült, hanem a vidéki lakosság beáramlásával duzzadt meg a népesség. Ebben az időben azonban még jobbra egyedül álló férfiak vagy kizárólag a család férfi tagjai mentek fel a fővárosba szerencsét próbálni, pénzt keresni, mivel ekkoriban a kemény fizikai munkát bíró emberek számára nyílt elsősorban munkalehetőség. 1880-tól a demográfiai mérlegben a nők kerülnek minimális (1–2%-os) többségbe, azonban ez a helyzet 1910-re megváltozik azzal, hogy a különbség a nők javára több mint 11% lesz. Ennek két lehetséges magyarázata lehet: vagy a beáramlók nemi összetétele tolódik el ilyen mértékben a nők javára azzal, hogy a munkalehetőségek az ő számukra kedvezőbbekké váltak, vagy a született gyermekek többsége – ilyen mértékben – leány.

Ha a főbb korcsoportok szerint vizsgáljuk az Erzsébetváros népességét (9. ábra), akkor kitűnik, hogy a városrész lakossága öregszik, de ekkor még nem beszélhetünk általánosan elöregedésről.

9. ábra. A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint Erzsébetvárosban (A) 1880 és 1990 között, valamint Budapesten (B) 1990-ben. – a = 14 év alattiak; b = 15–39 évesek; c = 40–59 évesek; d = 60 év felettiek

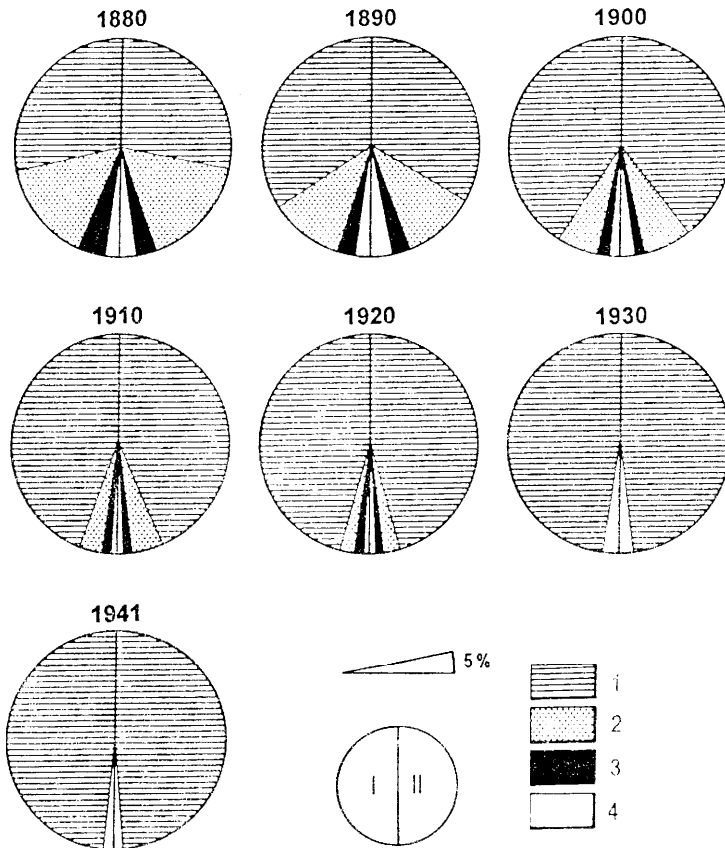
Age structure in Erzsébetváros between 1880 and 1990 (A) and in Budapest in 1990 (B) – a = under 14; b = 15–39; c = 40–59; d = above 60

Míg 1890-ben a lakosság 26,8%-a volt gyermekkorú, addig 1941-re ez az arány 13,3%-ra esett vissza. Az idős korúak arányeltolódása a vizsgált időszakban nem olyan drasztikus, hiszen az 1890-es 5,3%-ról 1941-re „csupán” 11,1%-ra nő. A népességösszetétel sokkal inkább a munkaképes korúak növekvő aránya felé tolódik el, mivel ez a két fő korcsoport 1941-ben a népesség 76,6%-át tette ki. E két korcsoporton belül viszont 1910-től az idős munkaképes korúak aránya nő, míg a fiataloké csökken. Ez azzal magyarázható, hogy a munkaképes, ill. szülőképes korúak többsége valószínűleg nem helyben született, hanem „bevándorló” lehetett, akik az új körülmények között a nehéz helyzetben nem szívesen vállaltak gyermeket. A másik feltételezés szerint a bevándorlók többsége már túl volt az optimális szülőképes koron. Mivel a vizsgált időszakban bizonyíthatóan kevés gyermek született, így kevesebb volt a szülőképes korba lépő népesség száma is, amelynek következtében később öregedés és népességfogyás lépett fel.

Az 1890-es magas gyermekszám annak is köszönhető, hogy ekkor még „megszokott” volt a nagy lélekszámú család (akár vidékről is hozva a hagyományokat), majd a dráguló életmód, ill a megváltozott körülmények ennek a helyzetnek a fenntartását már nem tették lehetővé.

Erzsébetváros népességét nemzetiségi és hitfelekezeti hovatartozás szempontjából is érdemes megvizsgálni.

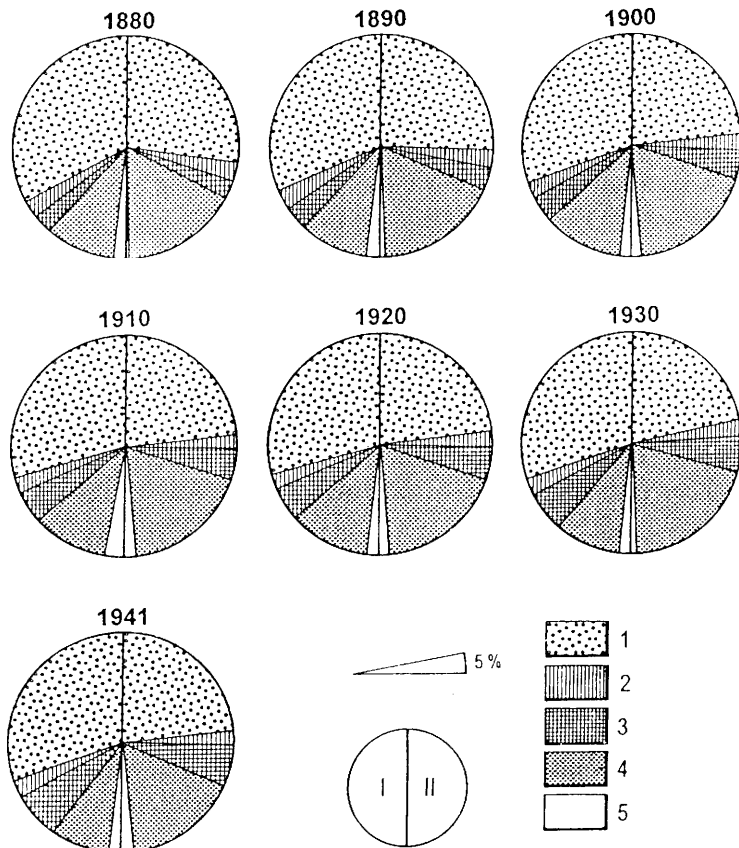
Az 1880-as nemzetiségi adat szerint (10. ábra) a lakosságnak alig több mint a fele (57,6%-a) volt magyar nemzetiségű, jelentős arányt tett ki a német (32,2%) nemzetiség, s mellett számottevő (7,4%) volt még a szlovákok részaránya is. Az egyéb nemzetiségűek (délsláv, oláh, rutén stb.) száma elenyésző (2,8%). 1941-re jócskán megváltozik ez a kép. A magyarok részaránya majdnem eléri a 100%-ot (97,8%), a többi nemzetiség pedig szinte „eltűnik”. Mi az oka a változásnak? 1880-ban még igen jelentős volt Magyarországon a német nemzetiségű polgárság szerepe a városokban, s ez érzékelhető még a kerületi bontásban is. A magyarság polgárosodásával, a magyar lakosság urbanizáltabbá válásával és a nemzetiségiek asszimilációjával párhuzamosan fokozatosan kezd visszaszorulni a nemzetiségi lakosság aránya a fővárosban is.

10. ábra. A népesség nemzetiségi megoszlásának változása Budapesten (I) és Erzsébetvárosban (II) 1880–1941 között. – 1 = magyarok; 2 = németek; 3 = szlovákok; 4 = egyéb nemzetiségek

Distribution of the population by nationality and its change in Budapest (I) and in Erzsébetváros (II) between 1880 and 1941 – 1 = Hungarians; 2 = Germans; 3 = Slovaks; 4 = other nationalities

Ha hitfelekezeti szempontból vizsgáljuk a lakosságot (11. ábra), számos sajátos-
ságot fedezhetünk fel. Míg etnikai összetételében az Erzsébetváros népessége egyezik
Budapestével, tehát az arányszámokban és tendenciákban nincs statisztikailag mérhető
eltérés, addig a hitfelekezeti megoszlás már különböző.

11. ábra. A lakosság hitfelekezeti megoszlásának változása Budapesten (I) és Erzsébetvárosban (II) 1880–1941 között. – 1 = római katolikusok; 2 = protestánsok; 3 = reformátusok; 4 = izraeliták; 5 = egyéb vallásúak

Distribution of the population by religion and its change in Budapest (I) and in Erzsébetváros (II) between 1880 and 1941 – 1 = Roman Catholics; 2 = Protestants; 3 = Reformers; 4 = Israelites; 5 = other religions

Erzsébetvárosban minden bevett felekezet saját templomában gyakorolhatta a vallását. A katolikusok a Szegényegyház téri (ma Rózsák tere) templomban (ami 1897–1900 között épült STEINDL Imre tervei alapján neogót stílusban, és ami ma is a főváros második legnagyobb katolikus temploma), a protestánsok és reformátusok, akik II. József türelmi rendelete után telepedhettek le Pest városában, a Fásoron lévő templomaikban, az izraeliták pedig a Belső-Erzsébetvárosban található zsinagógáikban. (Az 1903/04-es

tanévben indul a Budapesti Evangélikus Gimnáziumban az oktatás, s 1905-ben épül a neogótikus evangélikus templom a Városligeti Fasorban. A reformátusok 1911–1913 között építik fel templomukat, szecessziós stílusban szintén a Fasorban.)

A bevett nagy egyházak mellett az ún. kis egyházak, ill. más felkezeti közösségek is képviseltették magukat Erzsébetváros hitéletében. 1887/88-ban épült a Wesselényi utca 53. sz. alatt a főváros első baptista temploma, ahol a II. világháborúig német nyelvű baptista gyülekezet gyakorolta a vallást. Rajtuk kívül templommal rendelkezett (és rendelkezik a mai napig) Erzsébetvárosban a görög-K-i román (Holló utca), a görög katolikus (Rózsák tere), a metodista, az adventista, továbbá az evangéliumi pünködsi közösség is. A színes hitéletnek a oka valószínűleg az, hogy a bevándorló, gyorsan asszimilálódó nemzetiségiek ebben a bérházrengetegben egyfajta nyugalmat és védettséget találhattak saját hitük megtartása, s szabad gyakorlása mellett.

A hitfelkezeti megoszlást vizsgálva feltűnik, hogy Erzsébetvárosban a vizsgált időszakban Budapesttel összehasonlítva átlagosan 15%-kal kevesebb a katolikus, ugyanennyivel magasabb az izraeliták aránya. Vajon mi vonzotta ide a zsidóságot?

Pestre a középkor folyamán nem telepedhettek le zsidók, telektulajdonnal sem rendelkezettek, s átmenetileg sem voltak a városban szívesen látott vendégek. 1755-től – egy helytartótanácsi döntés értelmében – a vásárokat már felkereshették, de állandó részvételüket ekkor sem engedélyezték, így alakul ki az ún. commoráns, azaz „időző” zsidók csoportja, akik meghatározott ideig tartózkodhattak Pesten. Mária Terézia jóvoltából 1778-tól bérelt házakban és lakásokban már élhettek Pesten zsidók, de ingatlannal ekkor sem rendelkezhettek. Mária Terézia rendelkezésében Terézvárost jelöli ki lakhatásul a „túrt” zsidók számára. 1799-ben 310 „túrt” és 765 commoráns zsidó élt Pesten.

A zsidó beáramlás három különböző rétegből történt az ezt követő időkből. Az első csoport hazai születésű, a vidéki nagy zsidóközpontokból érkezett és korábban a kamarai uradalmi birtokok felvásárlói, bérlői közül a leginkább fogékony réteget alkotta. A második csoportba azok tartoztak, akik a Cseh-Morva tartományokból, Ausztriából és Kelet-Porosországból üzleti kapcsolataik révén kerültek az országba, és az új, kedvező feltételek teremtették meg számukra a letelepedés lehetőségeit. Ők alkották a pénzügyi és kereskedelmi hivatalnok réteget. A harmadik csoport tagjai Lengyelország és Ukrajna felől a pogromok elől menekülve, az ország K-i megyéjében töltött átmeneti tartózkodási idő után érkeztek Pestre. Ez utóbbiak vallási hagyományaikhoz erősen ragaszkodtak az akkor már asszimilációt választó pesti izraelita környezetben.

Az első zsidó települési centrum még akkor jött létre Pesten, mikor a Belváros falaihoz nem messze fekvő Király utcában az Orczy család magas bérleti díj ellenében házában lakást adott át zsidók számára, akik itt alakították ki imahelyeiket is (1796). Így fokozatosan e helyen jött létre a zsidó kereskedelmi és vallási élet központja is. A zsidóság legnagyobb számban ennek környezetét, Terézvárost népesítette be. A reformkor szelleme és az országgyűlési tendenciák könnyebbé tették a zsidóság asszimilációját. A Pesti Izraelita Hitközösség már az 1840-es években sürgette a önálló zsinagóga felépítését, ennek eredményeképpen 1841-ben megvették a Síp utcai telket a várostól, s itt építették fel 1858-ban első (a kontinens legnagyobb, ma is működő) zsinagógáját. A zsidóságon belüli vallási nézetkülönbségek eredményeként épült fel alig száz m-rel odébb a Rumbach Sebestyén utcai, ill. távolabb a Kazinczy utcai zsinagóga. Elsősorban a zsinagóga közelsége, másrészt Terézváros központi, kereskedelmi funkciói révén települt meg a későbbi Belső-Erzsébetvárosban a fővárosi zsidóság jelentős része. Ezt a területet egyébként a kortársak „Judenstadt”-nak is nevezték. (1895. XLII. tc. értelmében a zsidóság bevett felekezetté vált Magyarországon és így egyenlő státusba került a többi keresztény egyházzal.)

Az adatokból leolvasható, hogy nemcsak kiinduló pont volt a zsidóság számára a Belső-Erzsébetváros, hanem a II. világháborúig (sőt ma is) őrzi Budapest szívében a hagyományokat.

IRODALOM

- BÁCSKAI V. 1971. Források Budapest múltjából. 1686–1873. I. köt. – Budapest, 281 p.
- BERTI B. 1982. Centenárium utazás múltban, jelenben. – Erzsébetváros, melléklet. pp. I–VIII.
- BUDA GY.-NÉ. 1992. Kerületi egyházak. – VII. ker-i Önkormányzat, Művelődési Osztály, Dec., 4. sz. Kézirat.
- Budapest Statisztikai Évkönyve 1990. – KSH Fővárosi Igazgatósága, Budapest, 1992.
- CSÍK I. 1992. Közmeghallgatás '92. – Erzsébetváros, Nov., pp. 1–2.
- CSORBA Z. 1985. Gondolatok... – Városépítés. 1–2. pp. 9–10.
- SAARINEN, E. 1979. A nagyváros növekedése, hanyatlása, jövője. – Urbanisztika. Válogatott tanulmányok. Gondolat, Budapest.
- FARAGÓ P. 1928. A budapesti Központi Városháza problémájához. – Tér és Forma, 18. pp. 77–78, 115–116, 118–120.
- FERKAI A. 1991. A Madách-házak. – Erzsébetváros, Dec., pp. 8–9.
- FISCHER J. 1946. Újjáépítés vagy helyreállítás. – Tér és Forma. 1. pp. 1–6.
- GÁRDONYI A. 1935–1936. A Felső Külváros. – Pedagógiai Szeminárium. (Budapest városrészeinek a története.) pp. 330–336.
- GERŐ L. 1989. Magyarországi zsinagógák. – Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- HANÁK P. 1985. A Ringstrasse és a Nagykörút. – Világosság, 25/2. pp. 74–80.
- HANÁK P. 1988. Kert és műhely. – Gondolat, Budapest.
- HUBA L. 1981. VII. Erzsébet. – Magyarország, 42. pp. 24–25.
- IVÁNG. 1992. Erzsébetváros, a kerület genealógiája. – VII. ker-i Önkormányzat, Művelődési Osztály, kézirat.
- JESZENSZKY S. 1939. Az Erzsébetváros. – Magyar Szemle, pp. 345–352.
- JUHÁSZ GY. 1992. Madách sétány. – Erzsébetváros. Márc., p. 7.
- KÁLMÁN G.–PLESCHNER GY. 1985. A budapesti Belső Erzsébetváros... – Városi Közlekedés, 4. pp. 7–8.
- KIRÁLY GY. 1984. Ménteciek szociálgeográfiai vázlata. – Falukutatók Bács–Kiskun megyében, Kecskemét.
- KOHUT M. 1971. Források Budapest történetéhez. II. köt., 1873–1919. – Budapest, 109 p.
- KOMOR J. 1928. A Belső Erzsébetváros problémája. – Vállalkozók Lapja, 19. pp. 7–8.
- KOMOR M. 1912. Budapest, új városháza. – Vállalkozók Lapja, 13. p. 5.
- KOMOR V. 1982. Újjáéledő háztömbök. – Magyar Nemzet, Jún. 17. p. 6.
- KUSTOS L. 1985. Új elem a városépítésben. – Budapest, 10. p. 4.
- LIGETI P. 1928. A Belső Erzsébetváros újjáépítése. – Tér és Forma, pp. 19–31.
- MAJOR M. 1946. Elavult városrészek újjáépítése. – Budapest, pp. 7–8.
- NAGY L. 1956. A Terézváros kialakulása. – Tanulmányok Budapest múltjából. 11. köt. pp. 97–126.
- N. N. 1912. Az új Központi városház és ... – Vállalkozók lapja 12. p. 14.
- N. N. 1929. A Közmunkák Tanácsa megkezdi az erzsébetvárosi gettó rendezését. – Magyarság, 02. 17-i szám p. 7..
- N. N. 1935. Átalakulás előtt áll az Erzsébetváros. – Pénzügyi Hírlap 14–15. p. 6.
- N. N. 1981. Pincevíz problémák. – Műszaki tervezés 21. (7) pp. 6–8.
- N. N. 1984. Rehabilitáció a Belső Erzsébetvárosban. – Városépítés, 1. pp. 18–20.
- N. N. 1985. Egy budapesti tömbrehabilitáció. – Építésügyi Szemle 3. p. 72.
- PÉCSI M. 1989. Magyarország Nemzeti Atlasza. – Kartográfia, Budapest.
- PEREDI Á. 1991. Kicsi a zöldterület. – Erzsébetváros, Dec., p. 3.
- PEREDI Á. 1992. A Belváros folytatása lehetne. – Erzsébetváros, Máj., p. 8.

- RANDOLPH B. 1988. A magyar holocaust I–II. – Gondolat, Budapest.
- SCHMALL L. 1893. Adalékok Budapest Székesfőváros történetéhez. – Budapest Székesfőváros Kiadványa, 2. p. 10.
- SCHMALL L. 1906. Buda–Pest utczái és terei. – Budapest Székesfőváros Házinyomdája. 126 p.
- SIPKA T. 1983. Lakásfelmérés. – Népszava, jan. 22. p. 5.
- SPIEGLER S. 1907. Adalékok Bp. Székesfőváros történetéhez. – Budapest, Kellner G. nyomdája. p. 77.
- SPIEGLER S. 1914. Történelmi vázlat–különfélék: Adalékok... – Budapest, p. 13.
- SZILÁGYI L. 1912. A Terézváros múltja. – Vállalkozók Lapja, 18. pp. 6–8., 19. pp. 6–8., 20. pp. 7–9., 21. pp. 6–7. 22. pp. 7–8.
- THIRRING G. (szerk.) Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyvei, 1894, 1901, 1911, 1921, 1931, 1942. – KSH, Budapest.
- 1949, 1960, 1970, 1980, 1990. évi népszámlálási kötetek. Budapest kerületeinek adatai. – KSH, Budapest.

SOCIAL GEOGRAPHICAL SURVEY OF ERZSÉBETVÁROS

by *G. Michalkó*

S u m m a r y

Erzsébetváros, District 7th of Budapest, used to be a belt of orchards, manors and croplands outside the city walls. In the beginning of the 19th century building up was begun resulting in narrow streets and one or two level houses, a few of which still standing. The construction of the impressive Great Boulevard was a major event in the history of the district. It was the time of building large blocks of flats to let. Today's urban scenery of the district is based upon the heritage of the past. District 7th can be described with crumbling walls, propped outside galleries and the lack of architectural space.

Erzsébetváros is the smallest and the most densely populated district of the capital. Processes have started, the totality of which can be called slumming. It is manifested in the dilapidating of the buildings, outmigration of the local population, concentration of the disreputable social groups, worsening of the public security and the distortion of the local population's age structure.

There have been many projects since the beginning of the century, aiming at 'lightening up and airing' this crowded urban quarter. They, however, were not realised, due to the lack of financial means, first of all. The so called block -renovation that was started with the united efforts of the capital's districts has been only a 'beauty spot', hiding the real problems.

Translated by I. TÓZSA